

Vincze Gabriella

A MAGYAR MOZDULATMŰVÉSZET KORSZAKAI

A magyar mozdulatművészet kezdete 1911, ekkor kezdi meg az egyik első egyetemet végzett magyar nő, Polányi Laura (Mauzi)¹ kísérleti, a pszichoanalízis elveivel összhangban működő iskolájában² a svájci Odier kisasszony a Dalcroze-módszer oktatását.³ Ebben a csupán néhány hónapig működő magánintézményben – ahol Arthur Koessler, valamint Polányi Laura lánya, Zeisel Éva keramikus is tanult – a gyerekeknek a Nyolcak festőcsoport tagja, Czigány Dezső tanította a rajzot.⁴

Madzsar Alice és Dienes Valéria 1912-ben tértek haza külföldről és kezdték meg a mensendiecki, illetve a duncani rendszer terjesztését. Mind Madzsar Alice, mind Dienes Valéria gyakori vendége volt mindazoknak a társaságoknak, ahol a magyar századelő szellemi irányzatai születtek: a Polányi-szalonnak, a Galilei-körnek és a Vasárnapi-körnek. Mindketten barátságban voltak az Arts and Crafts mozgalmak közé sorolható gödöllői művésztelep több tagjával: Nagy Sándorral, Körösfői-Kriesch Aladárral és Undi Mariskával. Dienes Valéria feltételezhetően egyik első nyilvános szereplését a gödöllői művésztelepen tartotta,⁵ illetve 1917 előtt Undi Mariskánál (aki az iskola több plakátját tervezte) is több ízben fellépett.⁶ Dienes orkesztika-előadásainak nézői között ott találjuk Körösfői-Kriesch Aladárt is, aki úgy tartotta, Dienes Valéria rendelkezik az egyik legszebb profillal.⁷ A Nyolcak művészcsoport tagjaival – valószínűleg bátyjának Jászi Oszkárnak vagy élettársának, Szabó Ervinnek

¹ Polányi Laura testvére Polányi Károly (Karl Polányi) gazdaságtörténész a Galilei-kör első elnöke volt. A Galilei-kör a Társadalomtudományi Társaság tagozataként alakult, amely a modern társadalomtudományi gondolkodást és a polgári radikalizmust képviselte Magyarországon. Madzsar Alice bátyja, Jászi Oszkár a Társadalomtudományi Társaság folyóiratának, a *Huszadik Száznak* egyik megalapítója és szerkesztője volt.

² „Ezzel csinál reklámot magániskolájának (mármint Polányi Laura), amelyben az Ön elvei szerint folyik a nevelés, emellett naturizmust és művészszeretetet is oktatnak.” Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: *Levelezés. 1/2.: 1912-1914.* Szerk. Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch. Budapest, 2002. 60. (281. levél).

³ Fernand Divoire: *Pour la danse.* Paris, 1935. 242. (a magyar rész tanácsadója Rabinovszky Máriusz volt).

⁴ New City, Eva Zeisel Archive, Eva Zeisel életrajza.

⁵ Gellér Katalin: *Mester hol lakol? Nagy Sándor művészete.* Budapest, 2003. 74. Írásos adat egyelőre nem áll a rendelkezésünkre, a színhagyomány őrizte meg ezt az információt.

⁶ Orkesztika Alapítvány – MOHA – Mozdulatművészek Háza – Mozdulatművészeti Gyűjtemény, ltsz.: mmh-p-00002 20.

⁷ Orkesztika Alapítvány – MOHA – Mozdulatművészeti Gyűjtemény, ltsz.: mmh-p-00002 20. Az orkesztika-előadások nézői között találjuk Vedres Márk szobrászt is.

TANÍTTASSUK GYERMEINKET A LEGÚJABB MŰVÉSZI SPORTRA!

ORCHESZTIKAI ISKOLA

Igazgató: **Dr. Dienes Valéria**

Az orchesztikai képzés eredményei:
Erő = Egészség = Szepesség = Arányos testalkat
Harmonikus mozdulatok

RÁTERMETTEKNEK MŰVÉSZPÁLYA

Az Orchesztikai Iskola tanfolyamai:

PLASZTIKA (Spartai torna) **RITMIKA** (Klasszikus tánc) **MIMIKA** (Művészkola)

Beiratkozás: Erzsébet-körút 1., vivőterem, 5-7-ig, József tér 9. (Feministák), d. e. 10-1-ig, d. u. 6-8-ig.

Felnőtteknek külön tanfolyamok.

Undi Mariska: *Tanítsuk gyermeinket a legújabb sportra, az Orchesztikai Iskola plakátja, 1910-es évek (?)*.

© Kiss Ferenc

előadással számolhatunk Magyarországon. A mozdulatművészet hőskorában járunk, még nem jellemző az autonóm fellépés: Dienes Valérián kívül a lohelandi iskolát képviselő Bierbauer Clarisse-nak, Bierbauer (utóbb: Borbíró) Virgil építész testvérenek.¹⁰ Ferand (Freund) Ernő *A tékozló fiú* pantomimja (zene: André Wormser) vagy Dohnányi Ernő zeneszerző feleségének, Dohnányiné Galafirés Elzának, *Pierette fátyla* című némajátéka is a korai, a balett berkeitől eltávolodó kísérletek közé tartoztak.¹¹ Az első Dalcroze-módszert alkalmazó színpadi mű kétségkívül a *Tékozló fiú* című pantomim volt. A darab nézőközönsége nem tudta, hogy „mi az oka, hogy a sokszor látott színészek egészen másként, újszerűen,

köszönhetően – Madzsar Alice-nak volt szorosabb a kapcsolata: Lesznai Anna (Madszar Alice sógornője) és Vedres Márk (ez utóbbi Szabó Ervin révén) családtagnak számított a Madzsar-házban, Márffy Ödönrel való kapcsolata pedig gyermekkori pajtása, Ady Endre halála után, 1920 körül úgymond „átöröklődött” Madzsar Alice-ra, hiszen Márffy Ady Endre özvegyét vette feleségül. E kiterjedt kapcsolatrendszernek köszönhetően nem véletlen tehát, hogy a korábban említett, Polányi Laura iskolájában dolgozó Czigány Dezső 1908 körül portrét festett a későbbi mozdulatművészlől, amelyben a Madzsar Alice-ból sugárzó költészetet festette meg.⁸ Czigány festménye a fiatal Madzsar Alice-t mutatja, még abból az időből, amikor Bölöni György, Kernstok Károly és Tihanyi Lajos jártak Alice-hoz, és „Reinitz ült a pianínónál, és játszott a új Ady-dalokat.”⁹

Az 1910-1920 közötti időszakban viszonylag kevés mozdulatművészeti

⁸ Palasovszky Ödön: *Az el nem készült szobor*. In: Palasovszky Ödön: *A lényegretörő színház*. Budapest, 1980. 131. Madzsar Alice kérésére Czigány később Szabó Ervinről is portrét festett.

⁹ Uo.

¹⁰ Bierbauer Clarisse 1917. május 13-án a Zeneakadémia kistermében lépett fel. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Táncarchívum. Táncarchívum, Tiszay-hagyatéék, ltsz.: 2/43/1.

¹¹ Mindkettő bemutatója az Operában volt: *A tékozló fiú* 1916. március 27-én, a *Pierette fátyla* 1916. április 15-én. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Táncarchívum. Táncarchívum, 2/46. fond.

hihetetlen beleolvadással a zenébe, jártak-keltek, gesztikuláltak a színpadon.”¹² Csak a kritika számolt be arról, hogy a helleraui Dalcroze-iskola képezett tanára, a magyar Ernst Ferand (Freund Ernő) az új ritmikus elvek szerint tanította be a mozgást. Egy évvel későbbre – 1917. április 22-re – datálják Dienes Valéria első nyilvános, az Uránia Színházban történő bemutatkozását, bár visszaemlékezésekből kiderül, hogy már jóval ezelőtt (körülbelül 1915-től) voltak nyilvános orkesztikai előadások. A tízes évek egyik fő támogatói rétege a magyar arisztokrácia volt, az 1918. április elseji és másodikai Mikes Árminné és Zichy Rafaelné által rendezett Dienes-fellépést a Károlyi-palotában tartották és a közönség soraiban Augusztia főhercegasszony és gyermekei is ott ültek.¹³ Madzsar Alice-hoz pedig tornázni jártak főúri asszonyok.¹⁴

A magyar mozdulatművészet virágkora az 1920-as, 1930-as években következett be. A 20-as évek közepétől mind a Kállay- mind a Szentpál- mind a Dienes- és Madzsar-iskolának rendszeresek voltak a fellépései. Az alábbiakban ismertetett öt nagy iskola, illetve iskolaalapító mellett számtalan kisebb iskola működött Budapesten és a nagyobb magyar városokban. A magyar mozdulatművészet a városi nők tornájaként úgymond tömegmozgalommá vált. Így fontossá vált – ha el akarták kerülni a színvonal csökkenését – a mozdulatművészet oktatásának szabályozása. Mivel a mozdulatművészet tanítására szóló engedélyt nem a Táncmesterképző Tanfolyam adta ki (oda csak a balett és a társastáncok tartoztak), a belügyminiszter egy 1925-ös rendeletével a mozdulatművészetet az Országos Testnevelési Tanács felügyelete alá rendelte. Az iskoláknak számot kellett adniuk tudásukról és bemutatni rendszerüket. 1928 elején híre kelt, hogy a belügyminiszter rendeletileg állami testnevelő tanári, azaz testnevelési főiskolai diploma meglétéhez

Czigány Dezső:
Madzsar Alice, 1908.
© Repiszky Tamás

¹² Budapesti Dalcroze-tanfolyamok. Lapkivágat, 220. (magántulajdon).

¹³ Orkesztika Alapítvány - MOHA - Mozdulatművészeti Gyűjtemény, ltsz.: mmh-p-00002 9.

¹⁴ Repiszky Tamás: Egy rendkívüli színpad mestere. Madzsar Alice, a mozdulatművész. *A gyógyító mozgás művésze. Madzsar Alice emlékének*. Szerk. Repiszky Tamás, Zaletnyik Zita. Budapest, 2012. 365.

Kernstok Károly falképterve a Dugonics utcai freskóhoz, ajándék a Madzsar család részére, 1913. Magántulajdon

készül kötni a mozdulatművészet tanítását és a nyilvános tornatermek működtetését.¹⁵ Ezzel a külföldön (Hellerauban, Raymond Duncannál, Bess Mensendiecknél stb.) tanult iskolavezetők szorult helyzetbe kerültek, mivel már nem voltak fiatalok, így nehezen tudtak volna a Testnevelési Főiskolán, amely az ő iskoláik megnyitása idején még nem is létezett, diplomát szerezni.¹⁶ Az iskolák, hogy jogukat biztosítsák 1928. május 7-én megalapították a *Mozdulatkultura Egyesületet*, melynek célja a magyar mozdulatkultúra előmozdítása és helyes irányba terelése, tagjai anyagi, erkölcsi és jogi érdekeinek megvédelmezése volt.¹⁷ Az egyesület tárgyalásainak eredményeképpen a belügyminiszter a mozdulatművészetet 1929-ben a táncok közé sorolta, és a Magyar Országos Táncmesterképző Tanfolyamot mozdulatművészeti szakkal bővítette. A mozdulatművészet széles körű elfogadtatását és védelmét szolgálta a *Mozdulatkultura Egyesület* elnökének, gróf Zichy Géza Lipótnak a rokonságába tartozó Karácsonyi család palotájában Bethlen István miniszterelnök feleségének, Bethlen Margitnak írásából megrendezett meseest is, amelyen a Madzsar-, Szentpál-, Dienes-iskola együtt lépett fel. Az iskolák közötti együttműködések, noha a baloldali Madzsar-iskola betiltását pár évvel kitolták, a várva várt támogatást nem hozták meg. A magyar mozdulatművészet mindemellett az 1930-as években változatlanul népszerű maradt, és új motívumokkal, műfajokkal gazdagodott: mivel előírták a néptánc oktatását az egyes iskoláknak, egyre gyakoribbá váltak a népies és magyaros koreográfiák. Hasonlóan népszerű lett a mozgáshumoreszk. A frissen alakult *Mozdulatkultura Egyesület* által működtetett állami tanfolyamon, ahol a tanárképzés folyt, az egyik órán az volt a feladat, hogy minden héten egy megadott témára és formára (szóló, trió vagy kvintett) a különféle iskolából származó növendékek mindegyikének koreográfiát kellett gyártania, és azt

¹⁵ Lenkei Júlia: Színházi kezdeményezések a struktúrán kívül. *A mozdulatművészet. Magyar színháztörténet 1920-1949*. Elektronikus dokumentum, 2002. Az általam használt online változat: <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/32.htm>.

¹⁶ A Testnevelési Főiskolára csak harminc év alattiak jelentkezhettek.

¹⁷ Az egyesület alapszabály-tervezetét közli: Fuchs (1990), 70. A *Mozdulatkultura Egyesület* 1933 és 1935 között *Mozdulat Kultura* címmel folyóiratot is kiadott.

Csányi László a *Szerelem örökké él* filmforgatásán,
Madzsar Alice *Két lélek* című koreográfiájában, 1929.

© MTA BTK Művészettörténeti Intézet

betanítania a társainak.¹⁸ Ez egy kitűnő lehetőség volt a növendékeknek, hogy megismerjék a többi iskola stílusát, eredményeképpen pedig egyfajta egységesülés indult el, az iskolák közötti stíláriis különbségek kezdtek eltűnni. A másik, a harmincas évek második felében kezdődő stíláriis változás a jóga és a balettművészet beáramlása a mozdulatművészetbe.¹⁹ Nádas Ferenc balettkolájába több mozdulatművész járt, felesége Nádasiné Vuillet Marcella pedig Dienes Valéria és Szentpál Olga iskolájában balettet oktatott.²⁰

A fordulat, a mozdulatművészet hanyatlása, a második világháború kitörésekor következett be. Jóllehet a mozdulatművészeti iskolák látszólag zavartalanul működhetek a háború első éveit alatt, a nyilvános bemutatók száma 1942-től jelentősen megcsappant. A táncosok gyakran arra kényszerültek, hogy szűk körben, háznál mutassák be legújabb műveiket. A második zsidótörvény („a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”) következtében a Szentpál-iskola 1942-ben bezárt, a Kállay-iskola pedig 1941-től Kállay Lili fő munkatársa, Brandeis Elza neve alatt működött.²¹ Ám a fennmaradt iskolák helyzete sem volt sokkal szerencsésebb, hiszen az Orkesztikai Intézetet (Dienes Valéria iskoláját) leszámítva a tanítványaik jelentős része zsidó származású volt. A második világháborút követően rövid időre a mozdulatművészeti oktatás még beindult Magyarországon: újból felállították az Országos Mozdulatművészeti Tanítóképző Tanfolyamot. Az 1947. áprilisi választások után azonban végleg ellehetetlenülni látszott a magyar mozdulatművészek helyzete: egy 1948. decemberi belügyminisztériumi rendelet beszüntette az Országos Mozdulatművészeti Tanítóképző Tanfolyamot, 1949-ben pedig a Mozdulatkultura Egyesület feloszlatta magát.²² A Népművelési Minisztérium Művészeti Főosztálya 1950. július 4-i mozdulatművészetet kiértékelő megbeszélésén a mozdulatművészetet a XX. századi táncművészet burzsoá irányzatának nyilvánították, amelynek alkotói, ahelyett, hogy a kapitalizmus megdöntésére törekedtek volna, saját lelkükbe menekültek, táncművészeti törekvéseik miszticizmussal vagy az emberek elborzasztásával (Harald Kreutzberg) stb. társultak.²³ A magyar mozdulatművészetet így osztályidegennek

¹⁸ E. Kovács Éva szóbeli közlése, 2013.

¹⁹ A Dienes-iskolában Salvaraja Yesudian tartott jógaórákat. E. Kovács Éva szóbeli közlése, 2013.

²⁰ A Szentpál-iskolában való közreműködéséhez, ld.: A Szentpál-iskola évszázó előadása (1939. június 5.), illetve a Szentpál-iskola XX. évfolyamának évszázó előadása (1940. június 2.), programok, a család tulajdona. A Dienes Valéria iskolájára vonatkozó adat Fenyves Márk szíves közlése.

²¹ A zsidótörvények áldozata lett a Szentpál Táncintézet is, amely 1942. július 1-ével szűnt meg. Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Táncarchívum. Tiszay-hagyaték, ltsz.: TA 886/271. A hír az utolsó stúdió-előadás (1942. június 26–29.) programján szerepel. A fennmaradt iskolák helyzete sem volt sokkal szerencsésebb, hiszen az Orkesztikai Intézetet leszámítva tanítványaik jelentős része zsidó származású volt.

²² Fenyves Márk: Megszűnés és megújulás. In: Dienes Gedeon: *A mozdulatművészet története*. Budapest, 2005. 145–146.

²³ A Népművelési Minisztérium Művészeti Főosztálya által 1950. július 4-i mozdulatművészetet kiértékelő megbeszélés jegyzőkönyve, Orkesztika Alapítvány – MOHA – Mozdulatművészek Háza – Mozdulatművészeti Gyűjtemény, ltsz.: mah-rt-klh-d-00001.

nyilvánítva betiltották. A mozdulatművészeti diplomával rendelkező tanárok választás elé kényszerültek. Néhányan, mint a Szentpál-iskolából Bauer Lilla és Botka Lola, már az 1930-as években külföldre, a Jooss Baletthoz távoztak. Botka Lola később megalapította a Chilei Nemzeti Balettet. Szintén külföldre távozott a Dienes-tanítvány, Véghegyi Ilona (Ilona Peuker), aki Brazíliába költözve, az orkesztikát beolvasztotta tornarendszerébe, illetve az ex-Kállay-Turnay-növendék, Maria Fay és a Berczik-növendék, Susanna Egri is. Az itthon maradtak közül, a Szentpál-iskolából többen (mint a házaspár Merényi Zsuzsa és Lőrinc György) a tánc területén maradtak és a balett mellett kötelezték el magukat: Lőrinc korai koreográfiája, az 1948-as *Csodálatos mandarin* láthatóan árulkodik az Állami Balett Intézet első igazgatójának mozdulatművészeti tanultságáról. Az Orkesztikai Intézettel 1940 környékén együtt dolgozó Molnár István (Étienne Molnár) a művészi tánc másik formáját választotta, a magyar néptánc meghatározó alakja lett. A másik irányra, az egészségügy, gyógytorna felé fordulásra vagy torna oktatására több példa akad: Kövesházi Ágnes a Madzsar-iskolából vagy Borbíró Virgil testvére, Bierbauer Clarisse, a Madzsar-, illetve a lohelandi-iskola oktatásfilozófiájából következően a gyógytorna és egészségügy felé fordult. A Kállay-iskola vezető táncosa, Brandeis Elza a Balaton mellé költözve tornát kezdett el oktatni. Berczik Sára és tanítványa, E. Kovács Éva pedig a művészi torna felé vette az irányt. 1976-tól kezdve az orkesztikai oktatás, Mirkovszky Mária Jókai téri iskolája révén, ismét felélénkült. Tulajdonképpen nekik, Mirkovszky Máriának, Berczik Sárának és E. Kovács Évának köszönhetően maradt fenn a rendszerváltásig (1989) a magyar mozdulatművészet. Ezt követően 1991-ben létrejött az Orkesztika Alapítvány, 1993-ban pedig a mára megszűnt Magyar Mozdulatkultura Egyesület.²⁴ Ma a magyar mozdulatművészet (elsősorban orkesztika ágát) a Magyar Mozdulatművészeti Társulat viszi tovább.

²⁴ Fenyves 2005. i. m. 148.